

LAİK DEVLET KAVRAMI

Prof. Dr. Nevzat TOROSLU*

1. Laisizmin değişik anlamları

"Laisizm" uzun bir tarihi olan ve çok geniş, karmaşık, hatta bazan birbiriyle çelişen felsefi, politik-ideolojik ve hukukî anlayışlar bütününe ifade etmeye yarayan bir terimdir¹. Bu nedenle önce, mümkün olduğu ölçüde, tereddütleri ve yanlış anlamaları gidermek için, kelimenin değişik anlamlarını belirtmekte yarar vardır.

"Laisizm" terimi, birbirinden çok farklı olan iki ayrı gerçekle, yani felsefi-kültürel ve politik-kurumsal alanlarla ilgili olarak kullanılmaktadır. Bu alanlardan biri veya diğeri ile ilgili olarak kullanılmasına göre söz konusu terim, birbirinden farklı, hatta bazan birbirine karşı olan iki anlam kazanmaktadır.

Laisizm, felsefi-kültürel alanda ya ideolojik bir anlama sahip olabilir, yani minimum ortak paydası ilahî olarak açıklanan bir gerçeğin varlığını reddeden değişik tipte (yaradancılık, kendiliğinden varolmacılık ve materyalist) bir rasyonalizmden ibaret bulunan "laik ideoloji"yi ifade edebilir veya metodolojik bir anlama sahip olabilir, yani gerçeğin özgürce tartışılarak araştırılmasından ibaret olan "laik metot"u ifade edebilir².

Günümüzde laisizm terimi daha çok ideolojik anlamında kullanılmakta, buna karşılık metodolojik anlamını ifade etmek için başka terimler (örneğin metodolojik kritisizm) kullanılmaktadır.

Laisizm, politik-kurumsal alanda militan veya uzlaşmacı bir anlama sahip olabilir. Birinci halde laisizm, devletin dini tamamen bireyleri ilgilendiren bir olgu olarak

*A.Ü. Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

¹Bu konuda bak. MORRA: *Laicismo, Novissimo digesto italiano*, Vol. IX, Torino 1957, s. 438 vd.; AUTIN: *Laïcité et liberte de conscience*, Paris 1930; Özek: *Devlet ve Din*, İstanbul; aynı yazar: *Türkiye'de Laiklik*, İstanbul 1962; DAVER: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâyetlik*, Ankara 1955; SOYSAL: *Anayasanın Anlamı*, İstanbul 1976, s. 170 vd.; BAŞGİL: *Din ve Laiklik*, İstanbul 1962, s. 147 vd.

²MORRA, s. 438. Metodun laikleştirilmesi için bak. AUTIN: s. 19 vd.

nazara alması, laik ideolojiyi resmen benimsemesi ve dinin toplum hayatı üzerindeki tüm etkilerini bertaraf etmesi ve dinî prensipleri ve kurumları tanımaması anlamına gelir³. Bu tür politik laisizm en yumuşak şekline örnek olarak bazı yönleri ile ondokuzuncu yüzyılın liberal devletleri ve geçen yüzyılın sonlarında ve bu yüzyılın başlarındaki Fransız Devleti, daha aşırı şekline örnek olarak da çağımızın nazi devleti ile komünist devletleri gösterilebilir.

Laisizmin ikinci şeklinde, yani uzlaşmacı laisizmde ise, devlet dinden arınmıştır ve bu nedenle belli bir dine özgü etik-dinî normları hukukî müeyyide altına almayı reddeder; ancak dinî kurumların varlığını ve dinî prensiplerin siyasî topluluğun hayatı yönünden taşıdığı önemi kabul eder. Bu ikinci tip laisizme örnek olarak çağımızın demokratik devletleri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri gösterilebilir.

Batu dillerinde, ikinci anlamda laisizmi, yani uzlaşmacı laisizmi ifade etmek için daha çok "laiklik (laïcité, laicità), "laik" (laïque, laico), "laik devlet" (L'Etat laïque, Stato laico) gibi deyimler kullanılmaktadır.

2. Laik devletin anlamı

Laiklik modern devletin temel unsurlarından biridir⁴.

Devlet üç şekilde, yani bir iktidar, bir kurum (hukukî yapılar bütünü) ve belirli değerlere sahip bir topluluk olarak ortaya çıkar⁵. Devletin laikliğini yine devletin bu üç görünümüne göre değerlendirmek uygun olacaktır.

İktidar olarak devletin laikliği, politik hedeflerini belirlemede ve bunların takibinde devlet otoritesinin dinî otorite karşısında tam bağımsızlığını ifade eder. Bu anlamda laik devlet, dinî iktidarın devletin üzerindeki açık hakimiyetini, yani teokrasilerde olduğu gibi ideolojik olarak meşru kabul edilen ve açıkça gerçekleştirilen hakimiyetini olduğu kadar, üstü kapalı hakimiyetini, yani ideolojik alanda reddedilmiş olmasına rağmen uygulamada maskelenmiş bir şekilde gerçekleştirilen hakimiyetini de reddeder.

Laikliğin bu yönünün tarihi belirtilerini, ortaçağda imparator (daha çok Fransız Krallığı) ile Papalık arasındaki ideolojik ve politik çatışmalarda bulmak mümkündür. Ancak bunun tam olarak gerçekleşmesi onyedinci ve onsekizinci yüzyılın mutlakiyetçi monarşileri ile mümkün olabilmıştır. Bu dönemde siyasî iktidardan bağımsız bir dinî iktidar bertaraf edilmiş ve politik iktidar dinî iktidarı kendi bünyesine almıştır. Ancak onyedinci ve onsekizinci yüzyılın mutlakiyetçi devleti tam anlamıyla dinî bir yapıyı muhafaza ediyordu ve bu nedenle laikliğin ikinci görünümünü, yani devlet kurumuna ilişkin yönünü gerçekleştirilmemişti.

Devletin kurum olarak laikliği, onun her türlü dinden arınmışlığını ifade eder. Bu nedenle devlet, sadece dinî inançları ne olursa olsun bütün vatandaşlara eşit muamele etmekle kalmaz, ayrıca belli bir dinin veya belli dinlerin etik-dinî emirlerini hukukî

³MORA: s. 438. Özellikle dinî çevreler "laisizm"i prejeratif anlamda, yani dine karşı, dine düşman bir hareket anlamında kullanmaktadırlar (Bak. AUTIN: s. 1 vd.; DAVER: s. 4 vd.).

⁴Laik devlet düzeninin özellikleri için bak. ÖZEK: Devlet ve Din, s. 16 vd.

⁵MORRA: s. 439.

müeyyide altına almayı da reddeder ve kendi kanunlarına tamamen beşerî veya etik-rasyonel bir içerik, yani belirli bir tarihî dönemdeki ortak bilincin benimsediği tabii adalet prensiplerinden kaynaklanan bir içerik kazandırır. Ancak ortak bilincin bu prensipleri ortaya koymasında dinin etkisi olabilir⁶.

Bu anlamda laik devlet din devletinin karşıtıdır. Din devleti, dinî davranış normlarını kendi hukuk düzeninin içeriği haline getiren devlettir.

Devletin hukukî yapısının laikleşmesinin belirtileri kısmen mutlakiyetçi devletlerde ve giderek daha artan bir şekilde önce hoşgörünün, sonra din özgürlüğünün ve vatandaşların dinî inançlarından bağımsız olarak kanun önünde eşitliğinin kabulü ile ortaya kondu. Ancak bu anlamdaki laikleşme, tam olarak ondokuzuncu yüzyılda burjuvazinin önderliğinde liberal devlet tarafından gerçekleştirildi.

Devletin değerlere sahip topluluk olarak laikliği, onun dünyevî olmasını ifade eder. Bu itibarla devlet, dinî veya tabiat üstü değerlerin değil, dünyevî veya tabii değerlerin taşıyıcısı, koruyucusu ve yayıcısıdır. Bir başka deyişle devlet, kurtuluşun değil, kültürün taşıyıcısıdır. Bu anlamda laik devlet kutsal devlet karşıtıdır.

Kültür taşıyıcısı olarak laik devlet dinî, dine karşı veya dinle ilgilenmeyen belirli bir kültür ideolojisi ile bağlı olmayıp, her türlü kültürün yaratılmasını, korunmasını ve yayılmasını teşvik eder. Kültür taşıyıcısı olarak laik devlet, çeşitli kültürel akımlar veya çeşitli dinî inançlar üzerinde değer yargısında bulunmaktan kaçınır; zira bu konuda kendisini yetkisiz kabul eder. Bir başka deyişle bu anlamda laik devlet, gerek değişik kültürler, gerek değişik dinler karşısında tamamen negatif bir yargıya sahiptir, yani uygar bir toplumun varoluş imkânını belirleyen temel değerleri reddeden dinî inançların taşıyıcısı veya bu tür kültürel akımların teşvikçisi olmayı reddeder. Şu halde bu anlamıyla laik devlet dinden esinlenen kültürü tamamen bertaraf ederek, sadece laik kültürün teşvikçisi olan devlet değildir⁷.

Bu üçüncü anlamıyla laik devlet, ilk geniş uygulamasını, polislik yapmaktan başka, kültürle uğraşmayı da görev saydığı oranda ondokuzuncu yüzyıl liberal devletinde bulmuştur. Bu tür laiklik sadece vatandaşların güvenliğini, düzenini ve özgürlüklerini korumayı değil, aynı zamanda onların ekonomik ve kültürel nitelikteki dünyevî ihtiyaçlarının olumlu yönde tatmin edilmesini de görev sayan çağımız devletinin (hukuk devletinin, sosyal devletin) özelliğidir.

3. Devletin laikliğinin üç yönü arasındaki ilişkiler

Laikliğin bu üçlü ayrımı, onun tarihî gelişimin daha iyi bir şekilde görebilmek ve içeriğini daha iyi şekilde analiz edebilmek için yapılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, bunlar birbirinden ayrı ve bağımsız üç gerçek değil, sadece tek ve kompleks bir gerçeğin

⁶Laik bir siyasal sistemde bazı yapısal kuralların dini inanç sistem ve teorisine uygun olması, dinsel kurallara uygun hareket etme ihtiyacının sonucu değil, "iyi idare"nin akılcı gereklerine de uygun olmasının sonucudur. (ÖZEK: Devlet ve Din, s. 16)

⁷MORRA: s. 439, 440,

incelenmesinde başvurulan üç ayrı görüş açısidir. Nitekim iktidarın laikliği ile yapının laikliği karşılıklı olarak sıkı bir ilişki içindedirler⁸. Zira devlet yapısının laikliği, devlet iktidarının bağımsızlığını kurumsal olarak genişletmeye ve garanti altına almaya hizmet eder. Devlet iktidarının bağımsızlığı da, uygar toplumun dinselleştirilmesini önleyerek devlet yapısının laikliğini politik olarak güçlendirmeye ve savunmaya hizmet eder.

Kurum olarak devletin laikliği ile kültür taşıyıcısı olarak devletin laikliği arasındaki ilişkiler daha sıkıdır. Zira bir kere hukukî yapılar daima geniş anlamda kültürel bir içeriğe sahiptir; öte yandan devlet kültürel işlevini hukukî kurumlar aracılığı ile yerine getirir.

Demokratik rejimlerde iktidar olarak devletin laikliği ile siyasî topluluk olarak devletin laikliği arasında da çok sıkı bağlar vardır. Zira devlet iktidarı, siyasî toplulukla aynı esasa, yani seçmen kitlesine dayanır ve siyasî iktidarın gerçek anlamda bağımsızlığı, her şeyden önce vatandaşın siyasî alanda otonom davranabilmesine bağlıdır. Vatandaşın böyle bir otonomi kazanabilmesi, kullanabilmesi ve kendisini meşru şekilde de olsa din adına konuşan kişilerden kaynaklanan direktiflerin şartlandırmasına terketmemesi için, onun din ile kültür arasındaki ayrımın, kültürün dinden bağımsız olduğunun ve devletin dinî değil kültürel fonksiyonu bulunduğunun bilincine varmış olması gerekir.

⁸Bak. MORRA: s. 440.